

all studies at general school the lessons of physical culture do not have a substantial influence on forming for the students of indexes of motivational constituent, namely positive relation, cognitive interest, cognitive activity.

Key words: motivational constituent, criteria, indexes, levels, arbitrary management.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 159.947-057.874-053.67

О. Ф. Артюшенко, А. О. Артюшенко, В. Л. Волков

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У процесі навчання в загальноосвітній школі проблема формування життєвої активності, здатності до постійного самовдосконалення є однією з найбільш складних проблем. Життєва активність пов'язується з волею людини, з такими вольовими якостями як ініціативність, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість та ін [4; 6; 8]. Виховання необхідних вольових якостей і здібностей до вольової регуляції є складовою частиною виховання особистості, яка діє на основі свідомих спонукань [1; 3; 5; 6; 9]. Зацікавленість суспільства в розробці науково обгрунтованої системи формування особистості, яка володіє у тому числі й необхідними вольовими якостями, потребує поглиблених досліджень теоретичних і методологічних проблем волі, розробки методичної оснащеності експериментальних досліджень і методів діагностики вольових якостей. Однак, визнати рівень дослідження проблеми волі таким, що відповідає сучасним вимогам суспільства до кожної конкретної людини, не є можливим.

Багатьма авторами воля розглядається як певна сукупність вольових якостей, яка характеризує досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки. В свою чергу поняття вольова якість визначається як відносно стійке особистісне утворення, яке не обмежується конкретною ситуацією і проявляється в вольовому зусиллі при долатті труднощів. Б. Смирнов [8] називає вольовими якостями особистості конкретні прояви волі, обумовлені характером подоланих перешкод. Вольові якості за Є. Ільїним [6] – це здатність до вольової регуляції, що виявляється в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів.

В цілому можна констатувати, що вольові якості належать до розряду найсуттєвіших у характеристиці особистості. У працях психологів пропонується ґрунтовне розкриття їх змісту. Проте, різні

автори по різному характеризують вольові якості. В поглядах психологів зустрічаються істотні розбіжності з приводу сутності, змісту, кількості і класифікації вольових якостей [5; 6; 9]. Навіть у підручниках з психології сутність вольових якостей визначається не однаково. В одних говориться, що це прояв волі, в інших – здатність, у третіх – уміння переборювати різні труднощі, керувати собою, тощо. Все це підкреслює актуальність проблеми вольової регуляції.

Беручи до уваги актуальність і практичну значущість даної проблеми *метою дослідження* було вивчення типологічних особливостей прояву вольових якостей в учнів старшого шкільного віку.

Для вивчення особливостей прояву вольових якостей у старшокласників загальноосвітньої школи був проведений констатувальний експеримент. В експерименті брали участь учні 15 – 17 років (всього 342 учня).

Для оцінки вольових якостей в учнів у процесі виконання фізичних вправ на уроках фізичної культури за основу була взята методика А. Висоцького [5].

Оцінка здійснювалася трьома експертами відповідно до наданої характеристики кожної вольової якості за п'ятибальною системою. Оцінювалися дев'ять вольових якостей, що найчастіше зустрічаються в літературі, це зокрема: цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, рішучість, сміливість, витримка, самовладання, ініціативність, самостійність. З трьох оцінок експертів виводилася середня по кожній вольовій якості. Отримані в такий спосіб дані були використані нами для вивчення взаємозв'язку вольових якостей в учнів.

Для кількісної оцінки рівня прояву окремих вольових якостей старшокласників загальноосвітньої школи були розроблені нові і модифіковані відомі раніше тестові вправи. Принциповий підхід для модифікації і розробки тестових завдань базувався на рекомендаціях А. Висоцького [5], К. Бабаяна [3], Є. Ільїна [6], Б. Смирнова [8].

Для оцінки переважно сміливості та рішучості використовувалася різниця в результаті вистрибування в гору з місця на підлозі і на тумбочці розміром 50 x 50 см і заввишки 1 метр.

Переважно самовладання оцінювалося по показникам ЧСС (частоти серцевих скорочень) в різних ситуаціях, наприклад перед виконанням складних завдань, в залежності від вказівок ззовні, самонаказів, самообілізації. Для оцінювання наполегливості використовувався тест на затримку дихання, фізична вправа на витривалість і тестове завдання на концентрацію (стійкість) уваги, а також силові вправи статичного й динамічного характеру.

Розглядаючи показники вольових якостей старшокласників загальноосвітньої школи (табл. 1.) можна зробити висновок, що оцінки всіх основних вольових якостей суттєво не відрізняються. Так, в учнів 15 років із дев'яти вольових якостей чотири (рішучість, витримка, самовладання, ініціативність) оцінені в 3,5 бали, а наполегливість,

завзятість, сміливість і самостійність в 3,6 бали. Тільки цілеспрямованість оцінюється 3,4 балами.

В учнів 16 років п'ять вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, сміливість, витримка, самостійність) оцінені однаково в 3,6 бали, а наполегливість, завзятість, самовладання, ініціативність в 3,7 бали.

У віці 17 років тільки витримка, самовладання і ініціативність оцінюються 3,6 балами, інші шість вольових якостей оцінені вище – 3,8 – 3,9 бали. Таким чином, всередині кожного вікового періоду (15, 16, 17 років) оцінки різних вольових якостей суттєво не відрізняються. Різниця у більшості випадків складає 0,1 – 0,2 бали. Розходження в оцінках між віковими групами значніші. Наприклад, цілеспрямованість у віці 15 років оцінюється в 3,4 бала, а у віці 17 років – 3,8 бала (різниця складає 0,4 бала), рішучість у віці 15 років оцінюється в 3,5 бала, а в учнів 17 років 3,9 бала (різниця 0,4 бала). Отримані дані дозволяють констатувати тенденцію до підвищення рівня вольових якостей у старшокласників від 15 років до 17 років.

Таблиця 1

Показники вольових якостей старшокласників загальноосвітньої школи за результатами експертної оцінки ($X \pm m$)

№ п/п	Вольові якості, бали	Вік, роки		
		15	16	17
1	Цілеспрямованість	3,4±0,06	3,6±0,07	3,8±0,06
2	Наполегливість	3,6±0,07	3,7±0,08	3,8±0,08
3	Завзятість	3,6±0,08	3,7±0,06	3,8±0,06
4	Рішучість	3,5±0,07	3,6±0,06	3,9±0,08
5	Сміливість	3,6±0,08	3,6±0,09	3,8±0,09
6	Витримка	3,5±0,06	3,6±0,1	3,6±0,07
7	Самовладання	3,5±0,07	3,7±0,08	3,6±0,08
8	Ініціативність	3,5±0,08	3,7±0,07	3,6±0,1
9	Самостійність	3,6±0,09	3,6±0,08	3,9±0,09

Найбільш суттєвий приріст спостерігається в оцінках цілеспрямованості, рішучості, самостійності. Практично немає змін в рівні прояву витримки, самовладання, ініціативності. На помітне зниження оцінки вольових якостей витримки і самовладання в середньому шкільному віці вказував А. Висоцький [5]. На думку автора, це може бути пов'язано з процесом статевого дозрівання, який змінює нейродинаміку (збільшує рухливість нервових процесів, а це, в свою чергу, веде до зміни вольової сфери). Помітне зниження витримки і самовладання в середньому шкільному віці відмічено також в роботі А. Артюшенка [2]. Можна вважати, що відносно низька оцінка цих вольових якостей у старшокласників є наслідком процесів вікового розвитку, які відбувалися в середньому шкільному віці.

Деякі автори [1; 5; 9] відмічали нерівномірність вікового становлення вольової сфери в учнів загальноосвітньої школи. За даними авторів в період статевого дозрівання найбільш яскраво проявляється сміливість, по закінченні цього періоду (в 15 – 16 років) збільшується терплячість.

У нашому випадку такі вольові якості як рішучість і сміливість у старшокласників різного віку також оцінені експертами неоднаково. Найбільш висока оцінка за рішучість виставлена учням 17 років – 3,9 бала, а найменша – 3,5 бала – учням 15 років. Аналогічна тенденція відмічається і в оцінці сміливості (табл. 1.). Фактично, аналіз одержаних даних показує, що у старшокласників від 15 до 17 років більшість вольових якостей за результатами експертної оцінки зростає.

З метою вивчення взаємозв'язку між різними вольовими якостями був використаний кореляційний аналіз. Розраховувалися коефіцієнти кореляції між усіма дев'ятьма досліджуваними вольовими якостями у старшокласників 15, 16 і 17 років. В результаті аналізу кореляційних взаємозв'язків між показниками вольових якостей можна стверджувати, що рівень їхньої взаємозалежності у вікових періодах від 15 до 17 років дуже високий. У групі старшокласників 16 років відмічаються найбільші значення коефіцієнтів кореляції між вольовими якостями (від 0,60 до 0,92).

В групі учнів 17 років відмічається значення коефіцієнтів кореляції між вольовими якостями в межах від 0,54 до 0,89. На цьому фоні звертає на себе увагу відносно занижений рівень кореляційного взаємозв'язку між витримкою, самовладанням, ініціативністю та іншими вольовими якостями (значення коефіцієнтів кореляції в межах 0,36-0,59). Аналогічні результати були отримані під час вивчення особливостей взаємозв'язку вольових якостей в учнів середнього шкільного віку [1]. А. Висоцький [5], пояснював це явище докорінною перебудовою структури вольової активності, що починається в підлітковому віці. В підлітковому віці, на думку автора, вольова сфера учнів дуже суперечлива, оскільки механізми вольової активності ще недостатньо сформовані. В той же час підлітки, на відміну від школярів молодших класів, значно частіше регулюють своє поведіння на основі внутрішньої стимуляції (самостимуляції), яка у старшокласників, на думку Є. Ільїна [6] відіграє вирішальну роль у вольовій регуляції. Отримані дані, а саме високий рівень кореляційних взаємозв'язків, фактично підтверджують, що формування окремих вольових якостей може мати позитивний перенос і на інші якості і на вольову поведінку в цілому.

Все це, на наш погляд, свідчить про необхідність комплексного вивчення показників вольових і фізичних якостей, а також психофізіологічних функцій та їхнього взаємозв'язку.

За результатами наших досліджень у вольовій активності старшокласників спостерігаються суттєві індивідуальні відмінності, які в основному мають характерні, типові риси. Тому розподіл

старшокласників на типологічні групи за найбільш характерними ознаками вольових проявів є, на наш погляд, доцільним.

В якості основних характеристик вольової активності А. Висоцький [5] називає силу, стійкість, широту (повноту). Саме за цими показниками автор визначив типи учнів з вольової активності.

За результатами власного констатувального експерименту нами також визначені три типи учнів за показниками вольової активності. За нашими даними, старшокласники не тільки суттєво відрізняються між собою за рівнем прояву вольових якостей, а й по їхній стійкості та широті. Саме співвідношення цих показників вольової активності є найбільш характерною особливістю визначених типологічних груп учнів.

Показником сили вольових якостей ми вважали найвищий рівень прояву вольового зусилля під час виконання однієї із тестових фізичних вправ.

Показником стійкості вольової активності вважалась здатність учнів утримувати високий рівень вольових зусиль протягом досить тривалого часу або під час виконання декількох спроб.

Показником широти (повноти) вольової активності вважалась здатність проявляти вольові зусилля на досить високому рівні при виконанні всіх або більшості фізичних вправ і завдань.

Визначені таким чином типологічні групи старшокласників охоплюють в нашому випадку 100% досліджуваних учнів (табл. 2).

Отримані нами дані не повністю співпадають з результатами досліджень А. Висоцького [5]. Автор визначає позитивну і негативну спрямованість вольової активності особистості. При цьому кількість учнів з негативною спрямованістю за його даними складає 10%. А. Висоцький стверджує, що вольова активність цих учнів характеризується такими ж ознаками, що і у представників перших трьох типів, але відрізняється зворотною спрямованістю (негативною).

Таблиця 2

Кількісний склад типологічних груп учнів, визначених за показниками сили, стійкості і широти (повноти) вольової активності

№ п/п	Тип	Кількість учнів, %		
		15 років	16 років	17 років
1	А	28,4	24,7	25,2
2	Б	37,0	38,2	39,0
3	В	34,6	37,1	35,8

В складі наших досліджуваних старшокласників не було зафіксовано учнів з яскраво вираженою негативною спрямованістю вольової активності. Можливо це можна пояснити тим, що деякі учні не потрапили до числа наших досліджуваних в зв'язку з їх відсутністю на уроках фізичної культури. Саме під час уроків фізичної культури ми працювали з учнями за програмою дослідження.

За даними А. Висоцького [5], найбільшим за кількістю є перший тип учнів (34,8%), другий тип – 28,5% і третій приблизно 25%. В

нашому випадку в першій типологічній групі (тип А) найменший відсоток учнів із числа досліджуваних (від 24,7 % у віці 16 років до 28,4 % у 15-річних). Найбільша кількість учнів представлена в другій типологічній групі (Б) – 37-39 %. Другою за кількісним складом є третя типологічна група (В) – від 34,6 % до 37,1 %.

Деякі розходження за кількісним складом типологічних груп учнів, визначених в процесі нашого дослідження і представлених у роботі А. Висоцького [5], на нашу думку, не мають великого практичного значення і пояснюються природними особливостями організації дослідів:

- а) різний вік учнів;
- б) різні соціально-географічні умови;
- в) особливості самої методики визначення типів вольової активності.

В цілому визначення за вольовими проявами типів учнів має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення, тому що сприяє педагогам і батькам точніше виявити недоліки у вольовому розвитку школярів і окреслити шляхи цілеспрямованого формування вольових якостей.

1. Отримані дані дозволяють констатувати тенденцію до підвищення рівня вольових якостей у старшокласників з віком від 15 до 17 років. При цьому найбільш суттєвий приріст спостерігається в оцінках цілеспрямованості, рішучості, самостійності; практично немає змін в рівні прояву витримки, самовладання, ініціативності.

Результати аналізу кореляційних взаємозв'язків між показниками вольових якостей свідчать про високий рівень їхньої взаємозалежності у старшокласників 15, 16, 17 років. Найбільші значення коефіцієнтів кореляції між вольовими якостями відмічаються в групі учнів 16 років – від 0,60 до 0,92.

2. Результати дослідження свідчать про суттєві індивідуальні відмінності за силою, стійкістю і широтою (повнотою) вольової активності учнів старших класів. Співвідношення цих показників було взято за основу при розподілі старшокласників на типологічні групи.

До першого типу відносяться учні з високим рівнем прояву вольових якостей при високій стійкості й широті вольової активності.

Другий тип відрізняється здатністю до прояву вольових якостей на досить високому рівні, але при недостатній стійкості й повноті.

Третій тип старшокласників характеризується слабо вираженою вольовою активністю, що спостерігається при виконанні всіх фізичних вправ і завдань. Заняття фізичними вправами їх фактично не цікавлять.

Найменший відсоток учнів з числа досліджуваних відмічається в першій типологічній групі (до 28 %), другою за кількісним складом є третя типологічна група (до 37,1 %). Найбільша кількість учнів представлена в другій типологічній групі (37-39 %).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку волі у старшокласників загальноосвітньої школи. Подальшого

дослідження вимагає обґрунтування нових методик і критеріїв для оцінювання вольових якостей, визначення педагогічних умов формування учнів у процесі фізичного виховання.

Список використаної літератури

- 1. Артющенко А. О.** Виховання вольових якостей в учнів середнього шкільного віку в процесі занять фізичною культурою : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. О. Артющенко. – К., 2003. – 20 с.
- 2. Артющенко П. О.** Вольові якості старшокласників загальноосвітньої школи // П. О. Артющенко / Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. праць за ред. С. С. Єрмакова. – Харків : ХДАДМ (ХХП), 2007. – № 7. – С. 16 – 19.
- 3. Бабаян К. Л.** Анализ структуры волевых качеств и особенности их проявления в процессе воспитания спортсменов / К. Л. Бабаян / Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1970. – 21 с.
- 4. Бех І. Д.** Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К. : Логос, 1995. – 202 с.
- 5. Высоцкий А. И.** Возрастная динамика волевой активности школьников и методы ее изучения : автореф. дисс. ... докт. психолог. наук / А. И. Высоцкий. – Л., 1982. – 40 с.
- 6. Ильин Е. П.** Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Русь, 2000. – 288 с.
- 7. Комогоркин В. А.** Индивидуальные особенности волевой активности школьников-подростков / В. А. Комогоркин / Автореф. дис...канд. пед. наук. – К., 1979. – 22 с.
- 8. Смирнов Б. Н.** Психологические основы воспитания воли в физическом воспитании и спорте / Б. Н. Смирнов // Психология / Под ред. А. Ц. Пуни. – М. : ФИС, 1984. – С. 41 – 52.
- 9. Шульга Т. И.** Возрастные особенности волевых качеств школьников и их формирование в процессе физического воспитания : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук / Т. И. Шульга. – М., 1986. – 16 с.

Артющенко О. Ф., Артющенко А. О., Волков В. Л. Типологічні особливості прояву вольових якостей в учнів старшого шкільного віку

У роботі розглядаються вікові й типологічні особливості вольових якостей старшокласників загальноосвітньої школи. Відмічається тенденція до підвищення рівня вольових якостей з віком від 15 до 17 років. Результати кореляційного аналізу засвідчили високий рівень взаємозалежності вольових якостей. Зафіксовані суттєві індивідуальні відмінності за силою, стійкістю і широтою (повнотою) вольової активності. За співвідношенням цих показників було виділено три типологічні групи учнів середнього шкільного віку, які суттєво відрізняються за рівнем прояву вольових якостей і здатності до вольової регуляції.

Ключові слова: старшокласники, вольові якості, вікові особливості, типологічні групи, вольова активність.

**Артюшенко А. Ф.,   Артюшенко А. А.,   Волков В. Л.
Типологические особенности проявления волевых качеств у
учащихся старшего школьного возраста**

В работе рассматриваются возрастные и типологические особенности волевых качеств старшеклассников общеобразовательной школы. Отмечается тенденция к повышению уровня волевых качеств с возрастом от 15 до 17 лет. Результаты корреляционного анализа свидетельствуют о высоком уровне взаимозависимости волевых качеств. Зафиксированы существенные индивидуальные отличия по силе, устойчивости и широте (полноте) волевой активности. По соотношениям этих показателей были выделены три типологические группы старшеклассников.

Ключевые слова: старшеклассники, волевые качества, возрастные особенности, типологические группы, волевая активность.

**Artyushenko A. A.,   Artyushenko A. F.,   Volkov V. L.   Typology
features of display of volitional qualities at students senior school age**

The age-related and typology features of volitional internalss of senior pupils of general school are In-process examined. A tendency is marked to the increase of level of volitional internalss with age 17 from 15 to. The results of cross-correlation analysis testify to the high level to interdependence of volitional internalss. Substantial individual differences are fixed on force, stability and breadth(полноте) of volitional activity. On correlations of these indexes three typology groups of senior pupils were distinguished.

Key words: senior pupils, volitional internalss, age-related features, typology groups, volitional.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 373.3.011.3(477)

Т. М. Будаг'яниц

**НОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ПОЧАТКОВОЇ
ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ЗМІСТ ТА ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ**

Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 № 462 „Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти” затверджено новий Державний стандарт, який розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів початкових класів; визначає зміст початкової загальної освіти, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності,